

Przestrzeń szkolna i jej znaczenie dla mieszkańców Okręgu Szkolnego Lwowskiego w latach 1918–1939

School Space and its Importance to the Inhabitants of the Lwow School District from 1918 to 1939

The notion of “space” can be used in relation to schools, i.e., the school buildings and their environment. On this basis we focus our interest on the location of classrooms and their environment which ought to allow children to relax and to play. Throughout the interwar period school buildings would constitute the focus of the attention of numerous social circles. In the opinion of an outstanding Polish pedagogue, Marian Falski, the school building was crucial to the future of schooling and national culture. From the perspective of pedagogy a newly constructed school building would create or supplement the school network, facilitating the fulfilment of the children’s school duty. Analysis of the numerous documents describing the actions aimed to construct new school buildings within the Lwów School District allows one to notice the increasing interest of the local communities in the issue. The members of the local community would actively participate in the construction initiatives. It was noticed that this was the way to develop education on the level of public schools. The creation of a centre of cultural and educational life of the local community within the new school was of no lesser importance.

Keywords: school space, school building, school duty, school hygiene

W etymologicznym rozumieniu *przestrzeń* można interpretować jako „strefę między pewnymi granicami; wszechświat; z łac. spatium, przestrzeń, szerokość lub rozległość (amplituda), zasięg (zakres), dystans, odległość”¹. W potocznym języku rozpa-

1 R. Swarabowicz, *Przestrzeń zewnętrzna jako tworzywo architektury*, Gdańsk – Puebla 2004, s. 26, <https://tinyurl.com/58dyctzr> [dostęp: 21.02.2019].

tuje się ją m.in. jako miejsce, teren czy terytorium. Jak pisze Zenon E. Roskal, „przestrzeń to jedna z najbardziej ogólnych kategorii filozoficznych, ale zarazem centralna kategoria matematyki, nauk przyrodniczych i nauk humanistycznych”². Jedno z powyższych znaczeń, obejmujących zakres, miejsce czy terytorium, można przenieść na szkołę, rozumianą np. jako budynek i jego otoczenie.

Na przestrzeni wieków zainteresowania organizatorów edukacji niejednokrotnie koncentrowały się na budynku szkolnym, jego zewnętrznej szacie architektonicznej i wewnętrznym wyposażeniu. Jednak te działania, wymagające wielkich nakładów finansowych, dotyczyły szkół średnich, przeznaczonych przede wszystkim dla warstw wyższych. Budynek szkolny o ciekawej architekturze postrzegano jako gwarancję wysokiego poziomu nauczania. Powyższe zabiegi na przełomie XIX i XX w. nie odnosiły się do szkół elementarnych (ludowych i początkowych), w których naukę pobierały dzieci z najniższych warstw.

W niniejszym tekście skoncentrujemy uwagę na obiekcie szkolnym, ale będziemy posiłkowali się określeniami przytoczonymi na początku artykułu, aby przestrzeń rozważać pod kątem struktury budowlanej obiektu, w którym mieszczą się klasy szkolne o odpowiednich parametrach, zgodnych z zasadami higieny szkolnej. To również otoczenie, które powinno być miejscem odpoczynku i zabawy dla dzieci, a równocześnie gwarantować im bezpieczeństwo.

W latach II RP nie posługiwano się określeniem *przestrzeń szkolna*. Punkt zainteresowań dotyczył budynku szkolnego, który np. dla Mariana Falskiego miał znaczenie dla przyszłości szkolnictwa i polskiej kultury. W opinii Falskiego sytuacja nakazuje postawić budynki, które „oprócz wymagań ogólnych, dotyczących rozmiarów pomieszczeń, zabezpieczenia dostatecznej ilości powietrza, światła, ciepła, zaopatrzenia w wodę itp.”³, powinny uwzględniać szczególne wymagania, wynikające z rozwoju ówczesnej myśli pedagogicznej. Według pedagoga, szkołę należy zamienić na „warsztat samodzielnej pracy umysłowej i fizycznej”⁴, czyli zaopatrzyć w pomoce i narzędzia do nauki.

Kwestie budynku szkolnego i pomieszczeń lekcyjnych pojawiały się w literaturze w latach II RP. Przykładem może być praca Józefa Holewińskiego (inżynier architekt)⁵, który w 1921 r. opublikował monografię podejmującą wiele zagadnień,

2 Z.E. Roskal, *Koncepcje przestrzeni w nauce i filozofii przyrody*, „Roczniki Filozoficzne” 2008, t. 56, nr 1, s. 281.

3 M. Falski, *Budynek szkolny i rezolucja w sprawie zakładania i budowania szkół powszechnych*, [w:] *idem, Fragmenty prac z zakresu oświaty 1900–1944*, „Studia Pedagogiczne” 1974, t. 31, s. 179; *idem, Budynek szkolny*, „Głos Nauczycielski” 1922, nr 9.

4 *Ibidem*.

5 J. Holewiński, *Budynek szkolny*, Warszawa 1921.

takich jak: miejsce i plac pod budowę szkoły, izba do nauki, ławka i jej właściwa konstrukcja, poprawne usytuowanie pomieszczeń komunikacyjnych i rekreacyjnych. W przedmowie autor pisze: „Jednym z podstawowych warunków każdej zadość czyniącej zdrowotnym i pedagogicznym wymaganiom szkoły jest właściwie postawiony i odpowiedni urządzony budynek”⁶. Zwraca uwagę, że „[p]omimo tak doniosłego znaczenia środowiska, w którym odbywa się nauka, kraj nasz posiada dotąd, w stosunku do swoich potrzeb, znikomo małą liczbę budynków odpowiadających wszelkim współczesnym wymaganiom”⁷. Zagadnienie właściwych pomieszczeń szkolnych stanowiło też przedmiot zainteresowania samych nauczycieli. Uwagami na ten temat dzielili się oni na łamach prasy międzywojennej. Przykładowo – J. Menzel z Żabikowa, w artykule opublikowanym w czasopiśmie „Szkoła”, pisał: „Sprawa urządzenia izb szkolnych jest ze względów wychowawczych bardzo ważna”⁸. Co więcej omówił tam pozytywne przykłady planowania wystroju klasy szkolnej, ze ścianami przyozdobionymi estetycznie rozplanowanymi obrazami, które – według autora – powinny również stanowić pomoc w nauce. Kończy artykuł apelem o zadbanie też o urządzenia, które powinny być funkcjonalne i czyste. W kontekście przywołanych powyżej przykładów interesujące stałoby się przeanalizowanie prasy np. pedagogicznej pod kątem wypowiedzi na temat budynku szkolnego i jego wewnętrznego wystroju.

Czy w przeszłości kwestie związane z budynkiem szkolnym i infrastrukturą rzeczywiście nie stanowiły ważnego problemu dla władz oświatowych i mieszkańców? Należy stwierdzić, że chodzi o jeden z najważniejszych problemów historii szkolnictwa powszechnego lat II RP, ściśle związany z siecią szkolnictwa i realizacją obowiązku szkolnego.

W XIX i na początku XX w. m.in. w Galicji dbano przede wszystkim o zapewnienie właściwych warunków do nauki w szkołach średnich. Dlatego niejednokrotnie można było tam zobaczyć okazałe gmachy, stające się atrakcyjnym i wyróżniającym miejscem nauki dla warstw wyższych. W przypadku szkół elementarnych (ludowych, początkowych) najczęściej były to pojedyncze izby, wynajęte w lokalach i domach prywatnych o niskim standardzie technicznym i higienicznym. Trudno było w tych warunkach o zorganizowanie prawidłowej nauki dla wszystkich chętnych. To również warunki np. mieszkaniowe dla nauczyciela.

Zagadnienia budynków dla szkół ludowych w Galicji na przełomie XIX i XX w. opisałam – na podstawie wybranych przykładów – w artykule opublikowanym

6 *Ibidem*, s. 1.

7 *Ibidem*.

8 J. Menzel, *Wygląd izb szkolnych*, „Szkoła” 1928, z. 9.

w 2015 r.⁹ W tamtym tekście przywołałam, na ogół negatywne, opisy warunków nauki, odnotowane przez licznych dziennikarzy na łamach m.in. galicyjskiej prasy. Przedstawiłam również trudności Galicji, przede wszystkim finansowe, na drodze realizacji projektów szkół ludowych w licznych miejscowościach. Pomimo przeszkód podejmowano trud budowy szkół, którego sfinalizowanie trwało niekiedy długie lata.

W powyższym kontekście można postawić pytanie o zakres (kontynuację) budownictwa szkół powszechnych w II RP na ziemiach byłej Galicji – w okręgu szkolnym lwowskim (województwo lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie). Pytania dotyczą również finansowego zabezpieczenia projektów i udziału administracji państwowej oraz lokalnej społeczności w tych inicjatywach.

Zagadnienia odnoszące się do przestrzeni szkolnej, a konkretnie – do odpowiedniego budynku przeznaczonego na cele dydaktyczno-wychowawcze, nie tylko wprowadzają w kwestie organizacji i warunków do nauki, lecz także pozostają w ścisłym związku – jak wspomniałam powyżej – z realizacją obowiązku szkolnego na przywołanym terenie w okresie międzywojennym.

Na ziemiach Galicji, o stosunkowo dobrze rozwiniętej sieci szkolnictwa ludowego, nie zapewniono wszystkim dzieciom możliwości pełnej edukacji na poziomie szkoły powszechnej. Szczególnie dotyczyło to Galicji Wschodniej, gdzie na kwestie zabezpieczenia odpowiednich pomieszczeń i realizacji obowiązku szkolnego wpłynęły w dużym stopniu polityczne uwarunkowania i ich interpretacja przez władze oświatowe i społeczeństwo, dotycząca funkcji, jaką miało pełnić szkolnictwo powszechne.

Fatalny stan bazy szkolnej, wyniesiony z czasów austriackich, uległ poważnej dekapitalizacji i zniszczeniu w latach I wojny światowej i w kolejnych (1918–1921), związanych z działaniami wojennymi prowadzonymi na tych ziemiach. Mapa zniszczeń wojennych w budowlach na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej (stan zniszczeń w dniu 1 stycznia 1923 r.)¹⁰ informuje o ilości budynków pozostałych do odbudowania. Wśród liczby wykazanych znajdowały się również szkoły. Poza kresami północno-wschodnimi największe potrzeby w tym zakresie odnotowano na ziemiach byłej Galicji Wschodniej, wśród których przodowały województwa tarnopolskie i stanisławowskie.

Kwestie budowy nowych szkół były stałym tematem podejmowanym na łamach prasy, posiedzeń władz państwowych i samorządowych oraz narad przedstawicieli związków nauczycielskich. Zdawano sobie sprawę z potrzeby organizowania szkół,

9 S. Walasek, *Budownictwo szkół elementarnych (ludowych) w Galicji i Królestwie Polskim na łamach czasopism przełomu XIX i XX wieku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2015, s. 41–56.

10 Zniszczenia wojenne w budowlach na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej (stan zniszczeń w dniu 1 stycznia 1923 r.) – zob. <https://tinyurl.com/2p9bs7ew> [dostęp: 6.09.2018].

lecz najpoważniejszymi trudnościami pozostawały odpowiedzi na pytania: jak i skąd pozyskać niezbędne środki finansowe?

Ustawa z 17 lutego 1922 r.¹¹, uzupełniona ustawą z 25 listopada 1925¹², nakładała na gminy obowiązek zakładania i utrzymywania publicznych szkół powszechnych. Nawet ze wsparciem od Skarbu Państwa i – w latach 30. XX w. – Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych ustawowe zadanie okazywało się niejednokrotnie trudne do wykonania.

Budowa szkoły wymagała podjęcia licznych procedur, a wstępne prace już generowały niejedyn wydatek. Przykładem może być projekt budowlany, który musiał uwzględniać „wytyczne ministerialne, w tym potrzeby zarówno dzieci, jak i nauczycieli”¹³. Ministerstwo oświaty w tym zakresie przyszło z pomocą inicjatorom budowy szkół. W 1921 r. ukazały się projekty dla szkół wiejskich, przygotowane przez znanych polskich architektów, jak Karol Siciński, Zdzisław Mączyński i Tadeusz Tołwiński. W artykule Elżbiety Przesmyckiej i Ewy Miłkowskiej¹⁴ szczegółowo opisano założenia zaprojektowanej przestrzeni szkolnej dla wspomnianych typów szkół.

Na początku lat 30. ukazały się zeszyty pod wspólnym tytułem *Projekty budynków szkół powszechnych*, opracowane przez MWRiOP i zatwierdzone przez Ministerstwo Robót Publicznych, przedstawiające najróżniejsze warianty projektów wraz z kosztorysami. Przykładowo: zeszyt III zawierał „78 projektów budowy szkół »na raty« oraz dwa oddzielne projekty budowy domu mieszkalnego [dla nauczycieli i personelu pomocniczego – S.W.] i dwa projekty budowy sali gimnastycznej”¹⁵. Zeszyt IV z kolei obejmował liczne projekty budynków drewnianych. Gotowe projekty udostępniano zainteresowanym za niewielką opłatą.

Analiza licznych dokumentów dotyczących szerokich zagadnień budownictwa szkolnego w okręgu szkolnym lwowskim prowadzi do wniosku, że źródłem licznych inicjatyw w tym kierunku były: brak szkoły w miejscowości i konieczność pokonywania znacznej odległości (ponad 3 km) do wskazanego punktu przez inspektora szkolnego, dysponowanie budynkiem o niskim standardzie technicznym i higienicznym, brak miejsca dla uczniów w zbyt małych pomieszczeniach, wynajmowanie lokali nieprzystosowanych do warunków szkolnych, coraz powszechniejsze postrzeganie przez społeczność „własnej szkoły” przez pryzmat wypełniania przez nią funkcji kulturalno-oświatowych.

11 O zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych (Dz.U. 1922 Nr 18, poz. 143).

12 O środkach zapewnienia równowagi budżetowej (Dz.U. Nr 126, poz. 898).

13 E. Przesmycka, E. Miłkowska, *Wzorcowe szkoły wiejskie jedno- i dwuklasowe z okresu międzywojennego w Polsce*, „Teki Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych” 2011, s. 171.

14 *Ibidem*.

15 *Zagadnienie budowy szkół powszechnych*, „Oświata i Wychowanie” 1933, z. 6–7, s. 524.

Jak nadmieniałam, realizacja projektów budowlanych trwała niejednokrotnie wiele lat. Przykładem mogą być wieloletnie zabiegi o rozbudowę szkoły w gminie Kamienopol (powiat Lwów). W 1913 r. zwierzchność (zarząd) gminy zwróciła się do Rady Szkolnej o przyznanie subwencji na budowę drugiej sali szkolnej w wymienionej gminie. Jak zaznaczono w piśmie¹⁶, wcześniej – w 1911 r. – druga sala na potrzeby szkolne została wynajęta, co tym samym obciążało wydatki gminy. Z informacji zawartych w przywołanym piśmie wynika, że w 1913 r. Wydział Krajowy przyznał Radzie Szkolnej miejscowej w Kamienopolu „z »Funduszu na budowę szkół z roku 1872« zasilek pieniężny w kwocie 700 koron”¹⁷. Wypadki wojenne jednak uniemożliwiły realizację tych planów. Równocześnie – jak zaznaczono – przyznana kwota była niewystarczająca. Remontu wymagała dotychczas użytkowana izba, którą zniszczyły wojska ukraińskie. Wzrosły również koszty materiałów budowlanych i dlatego zapotrzebowana suma 700 koron okazała się niewystarczająca.

Sprawa rozbudowy dwuklasowej szkoły w Kamienopolu trwała przez kolejne lata. Z pisma wystosowanego przez Radę Szkolną Powiatową we Lwowie do władz szkolnych okręgu¹⁸ okazuje się, że w 1921 r. gmina uzyskała na budowę szkoły 40 000 sztuk cegieł oraz pół wagonu wapna, ponadto zakupiła około 6 sążni kwadratowych kamienia. Równocześnie użytkowana izba szkolna wymagała poważnych remontów, gdyż – jak stwierdzono – ściany były zagrzybione. Przeszkodą w sfinalizowaniu projektu stał się brak odpowiedniej parceli, na której można by postawić nowy budynek. Ostatecznie Rada Powiatowa złożyła odpowiedni wniosek o zatwierdzenie budowy szkoły dwuklasowej w Kamienopolu i zobowiązała zwierzchność gminy do przedstawienia planu sytuacyjnego placu oraz „formalnej uchwały o pokryciu 50% kosztów budowy szkoły z funduszy gminnych”¹⁹.

Podobnie argumentowano potrzebę wybudowania szkoły (dwóch szkół bliźniaczych) w Haliczu (gmina Halicz, powiat halicki). Nauka odbywała się w „prowizorycznym baraku pozostawionym przez rząd austriacki, a przeznaczonym do całkiem innych celów”²⁰. W opisie warunków nauki uwypuklono „sale szczupłe, niskie, o małej ilości przestrzeni, pozbawione światła, ściany nasiąkłe wilgocią [–] oto obraz oko-

16 Do Wysokiej Rady Szkolnej we Lwowie, Kamienopol, 15 listopada 1919 r. Centralny Dierżawny Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwowi [dalej: CDIAL], f. 179, op. 2, nr 1352, s. 108.

17 *Ibidem*.

18 Rada Szkolna Powiatowa we Lwowie do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego we Lwowie, 17 maja 1925, s. 38.

19 *Ibidem*, s. 38a.

20 Kierownik Zarządu do Wysokiego Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego w Warszawie, Halicz, 5 stycznia 1923, nr 604, s. 4.

liczności, wśród których wychowuje się nowe pokolenie”²¹. Wobec skandalicznych warunków nauki dzieci i pracy nauczycieli rada gminy Halicz, na podstawie odrębnej uchwały, wskazała miejsce budowy siedmioklasowej szkoły w budynku dwupiętrowym, a „wykonanie projektu oddano inżynierowi architekcie”²². Prace przygotowawcze jednak się opóźniły. Wkrótce nadeszła odpowiedź z ministerstwa w sprawie projektu budowy. W piśmie zakwestionowano powierzchnię placu pod budowę, ale „Ministerstwo w drodze wyjątku zgodziło się na wzniesienie na obranym placu dwóch szkół[,] jednakże pod warunkiem”²³ wprowadzenia zmian uwzględniających m.in. powiększenie zaplanowanego boiska²⁴. Z licznych uwag ministerstwa (14) można wnosić, że skłaniano się do planu oszczędnościowego, co oznaczało pozbawienie inicjatorów budowy np. projektowanej biblioteki. Wobec zastrzeżeń ministerstwa najprawdopodobniej wszelkie prace wokół wniesienia budynku w Haliczu przerwano na kilka lat. Świadczy o tym pismo Rady Szkolnej Powiatowej w Stanisławowie do lwowskiego kuratorium z 1925 r., informujące, że „specjalna komisja złożona z Inspektora szkolnego, inżyniera jako delegata Dyrekcji Robót Publicznych i lekarza powiatowego wypowiedziała się przeciw przydatności gruntu pod budowę szkół w Haliczu”²⁵. Komisja wskazała inny teren – własność Józefa Litwina. W zakończeniu czytamy: „grunt ten mogłaby gmina Halicz nabyć, gdyby tylko naprawdę miała szczerą chęć przystąpić do budowy tak bardzo potrzebnego budynku na pomieszczenie szkół w Haliczu”²⁶. Zapewne prace organizacyjne przedłużyły się w związku z koniecznością podjęcia wszelkich działań dotyczących nabycia prywatnego placu pod budowę nowej szkoły.

Z dokumentów archiwalnych można odczytać, że nie wszystkie gminy podejmowały trud budowy szkoły na podstawie oficjalnych procedur. W 1928 r. Rada Szkolna Powiatowa w Bóbrce poinformowała kuratorium lwowskie, że „gmina Budków przy cichej pomocy Wydziału powiatowego buduje szkołę, wbrew planom i bez zezwolenia KOS we Lwowie”²⁷. Z pisma wynika, że budowa została rozpoczęta pod koniec 1927 r. i według autorów pisma była już ukończona. Decyzja społeczności lokalnej

21 *Ibidem*.

22 *Ibidem*.

23 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Kuratorium Okręgu Szkolnego we Lwowie, Warszawa, 28 sierpnia 1923, s. 5.

24 W przedstawionym planie budowy szkół zaprojektowano dwa boiska.

25 Rada Szkolna Powiatowa w Stanisławowie do Kuratorium O.S.L. w Lwowie, Budowa szkoły bliźniaczej 7-klasowej w Haliczu, Stanisławów, 16 listopada 1925, s. 10.

26 *Ibidem*.

27 Rada Szkolna Powiatowa w Bóbrce do Kuratorium Okręgu Szkolnego we Lwowie, Bóbrka, 26 grudnia 1928, nr 315, s. 18.

o budowie szkoły w Budkowie, z pominięciem władz i przedłużających się formalności, wynikała z faktu użytkowania starej szkoły, która groziła zawaleniem. Zaplanowano budynek szkolny murowany, o powierzchni 264 m², oraz budynek gospodarczy (67,5 m²). Dla szkoły wybrano „bardzo korzystne miejsce, na wzgórzu, suche, otwarte i słoneczne z widokiem na okoliczne lasy”²⁸. Natomiast najbliższa szkoła – sześcioklasowa w Starym Siole – była usytuowana ponad 3 km od miejsca zamieszkania uczniów w Budkowie, co znacząco utrudniało realizację obowiązku szkolnego. Wydaje się też, że pominięcie służbowej drogi – przykładowo: zgłoszenie projektu, kosztorysu, uzyskanie wszelkich pozwoleń na budowę – wynikało z nieudolności lokalnych władz. Pisze o tym do KOS Lwowskiego wojewoda, z powołaniem się na art. 384 i 347 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej o prawie budowlanym (1928 r.) w kwestii wydawania pozwoleń i kompetencji poszczególnych urzędów²⁹.

Jednak z pisma wysłanego na początku roku 1929 wynika, że podjęta budowa w Budkowie nie została sfinalizowana i wymagała wsparcia finansowego. Na przełomie lat 1930 i 1931 plan zakończenia budowy wstrzymano. Rada Szkolna Powiatowa w Bóbrce przeprowadziła kontrolę wydatków. Z powodu śmierci naczelnika gminy (Józef Szypułka) i zaginięcia ksiąg kasowych stwierdzono – na podstawie szczegółowego dochodzenia – niedobór środków finansowych na kwotę 4243 zł i 43 gr. W związku z tym zaproponowano pokrycie należności wierzycieli z masy spadkowej naczelnika. Wskazane powyżej fakty, wśród których najważniejszą było uporządkowanie strony finansowej, opóźniały realizację budowy. Jeszcze w 1933 r. trwała wymiana korespondencji między poszczególnymi urzędami, a w tym czasie niedokończona budowa ulegała dekapitalizacji.

Ukończenie podjętych prac budowlanych natrafiało na przeszkody, które wynikały – przykładowo – z klęsk żywiołowych. Prace wokół wzniesienia nowych pomieszczeń szkolnych we wsi Michałowice (powiat drohobycki, województwo lwowskie)³⁰, podjęte w 1926 r., postępowały szybko. Rok później wieś dotknęła powódź w „bardzo dotkliwy sposób, bo wszystkie domy, pola i łąki były zalane wodą”³¹. Bardzo ucierpiał też stary budynek, w którym woda zniszczyła podłogę i przyczyniła się do rozprzestrzenienia grzyba, „który zatruwając powietrze, małej i ciasnej izby

28 Odpis dla pana Wasyłyka Józefa w Bóbrce (współwłaściciel przedsiębiorstwa budowlanego). Zwierzchność Gminy na ręce Wielmożnego Pana Naczelnika w Budkowie, Lwów, 5 listopada 1928, s. 48.

29 Wojewoda do KOSL we Lwowie, Lwów, 5 maja 1929, s. 33.

30 Szkoła została zorganizowana 2 listopada 1894 r.

31 Rada Szkolna Powiatowa w Drohobyczu do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, Michałowice, styczeń 1928, nr 2030, b.p.

szkolnej, rujnuje w wysokim stopniu zdrowie uczącej się tam młodzieży”³². Z przedłużającą się budową nowej szkoły pojawiły się też problemy z oświetleniem starego budynku, gdyż „nowy a niewykończony budynek szkolny zniesiony na froncie starej szkoły nie dopuszcza żadnego światła, nadto zniszczony dach grozi zawaleniem”³³. Należało szybko zakończyć budowę, na którą zabrakło wystarczających środków finansowych. Nie można było liczyć na pomoc mieszkańców, którzy sami wymagali wsparcia w sytuacji utraty zbiorów i domostw. Pod koniec 1928 r. drohobycka Rada Szkolna wystąpiła do kuratorium o przyznanie zasiłku z kredytów państwowych w 1929 r.³⁴ Prośba została uwzględniona i w styczniu 1929 r. Rada Szkolna potwierdziła odbiór zasiłku ze Skarbu Państwa³⁵.

Szczegółowa analiza korespondencji dotyczącej planowanych inwestycji szkolnych wskazuje, że starano się o w miarę wysoki standard techniczny budynku. Dokumentacja w sprawie zatwierdzenia wniosku o wzniesienie nowej, siedmioklasowej szkoły powszechnej w Ilińcach (gmina Zabłótów, powiat Śniatyń) z 1930 r. wskazuje, że zaplanowano tam, poza izbami, budynek sali gimnastycznej. W ogólnej ocenie projektu sformułowanej przez Urząd Wojewódzki w Stanisławowie zapisano wniosek o zainstalowaniu w każdej klasie ciągu wentylacji³⁶. Dalsze losy nowego budynku można prześledzić na podstawie dokumentów z kolejnych lat. Wskazują one na przedłużającą się inwestycję w Ilińcach. W 1937 r. lwowskie kuratorium, powołując się na protokół Komisji Budowlanej Wydziału Powiatowego w Śniatyniu, informuje: „w miejscowości Ilińce znajduje się szkoła III stopnia o 10 oddziałach, która przy braku odpowiednich pomieszczeń na sale szkolne we wsi może znaleźć się w sytuacji bez wyjścia”³⁷. Funkcjonująca szkoła groziła w każdej chwili zawaleniem. W efekcie Komisja Budowlana zarządziła opuszczenie budynku przez uczniów z dniem 25 października³⁸, co groziło z kolei zawieszeniem nauki. W końcowej części pisma kuratorium wyraziło ubolewanie, że „inspektor

32 Rada Szkolna w Drohobyczu do Świątecznego Kuratorium we Lwowie, b.d., s. 76.

33 *Ibidem*.

34 Rada Szkolna Powiatowa w Drohobyczu..., s. 20.

35 Rada Szkolna Powiatowa w Drohobyczu do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. Zobowiązanie i potwierdzenie odbioru zasiłku ze Skarbu Państwa na budowę szkoły w Michałowicach, Drohobycz, 29 stycznia 1929, s. 24.

36 Urząd Wojewódzki Stanisławowski do Zarządu Gminnego w Ilińcach, pow. Śniatyń, Stanisławów, 13 września 1930, f. 179, op. 2, nr 1298, s. 6.

37 Inspektor Szkolny do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. Wydział I we Lwowie, 29 września 1937, s. 9.

38 Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego do Urzędu Wojewódzkiego w Stanisławowie, Lwów, 5 października 1937, s. 12.

Szkolny nie zbadał wcześniej stanu budynku szkolnego i nie spowodował dotychczas wzniesienia nowego budynku szkolnego”³⁹. Z bogatej korespondencji między inspektorem szkolnym, kuratorium a urzędem wojewódzkim można ustalić następujące fakty: dopiero jesienią 1937 r. gmina przystąpiła do budowy nowego budynku, a na rok szkolny 1938/1939 zaplanowano oddanie kilku klas do użytku. Równocześnie przystąpiono do remontów starych izb szkolnych, aby zapewnić minimum warunków lokalowych dla dzieci. Budowa, zapewne z powodu problemów finansowych, się przedłużała. Z pisma Urzędu Wojewódzkiego Stanisławowskiego, z początku roku szkolnego 1938/1939, wynika, że „pomieszczenie publicznej szkoły powszechnej jest zapewnione w starym budynku szkolnym w Ilińcach, który został odpowiednio wzmocniony i naprawiony”⁴⁰. Stwierdzono w powyższym piśmie, że „szkolna nauka może się odbywać w ciągu całego roku szkolnego 1938/39 bez żadnej obawy”⁴¹. W maju 1939 r. inspektor szkolny w Kołomyi w informacji do kuratorium zapewnił, że zamierzona budowa szkoły jest przewidziana w trzyletnim planie. Wskazał jednak, że grunt pod szkołę, usytuowany w środku wsi – „przy krzyżujących drogach gminnych oraz gościńcu powiatowym Zabłotów – Kosów – jest dogodny dla celów szkolnych”⁴², lecz parcelę należy powiększyć o przyległy grunt będący własnością gromady Ilińce. Ostatecznie zatwierdzono budowę szkoły o ośmiu salach lekcyjnych wraz z pomieszczeniami rekreacyjnymi, szatniami, kancelarią oraz pokojem na pomoce naukowe, jak również z mieszkaniem dla kierownika szkoły i innych nauczycieli. Zatem przedstawiony projekt obejmował nie tylko przestrzeń izb szkolnych, lecz także pomieszczenia dodatkowe.

Plany były bogate, a jaki okazał się ich wynik? W maju 1939 r. inspektor szkolny w Kołomyi, po osobistej kontroli stanu zaawansowania budowy w Ilińcach, stwierdził: „stan budowy nowego budynku szkolnego nie posunął się na przód”⁴³. Odnotował przygotowanie fundamentów, zwiezenie żwiru i zakup cegły. Wiosną (1939 r.) gmina z braku funduszy nie podjęła dalszej budowy i według inspektora do niej „w ogóle nie przystąpi i fakt ten jest tym groźniejszy, że dotychczasowe pomieszczenie szkoły nie uległo poprawie”⁴⁴. W opisanej powyżej sytuacji Inspektor zwrócił się

39 *Ibidem*, s. 13.

40 Urząd Wojewódki Stanisławowski do Kuratorium Okręgu Szkolnego we Lwowie, Stanisławów, 26 września 1938, s. 18.

41 *Ibidem*.

42 Inspektor Szkolny w Kołomyi do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. Wydział Ogólny we Lwowie, Kołomyja 2 maja 1939, s. 22.

43 Inspektor Szkolny w Kołomyi do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. Wydział I, Kołomyja, 26 maja 1939, s. 23.

44 *Ibidem*.

do Komitetu Okręgowego Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych o przyznanie kredytu w wysokości 3 000 zł. Ten kredyt uruchomiono.

Sprawa budowy szkół, przede wszystkim wiejskich, była niezmiernie ważna. Na przestrzeni lat 1921/1922 – 1925/1926 liczba dzieci w wieku szkolnym się zmniejszała. Na początku wskazanego okresu dzieci w wieku szkolnym w województwach południowych było 1 398 172, natomiast w ostatnim podanym roku szkolnym ta liczba obniżyła się do 986 967. Odpowiednio zmniejszyła się liczba uczniów: z 1 062 089 do 899 372 (1925/1926)⁴⁵. Równocześnie w wykazach statystycznych wskazano na poziom realizacji obowiązku szkolnego, który dla podanych województw wyniósł 91,2%. Według danych statystycznych w roku 1922/1923 w województwie lwowskim działało 2408 szkół powszechnych, w stanisławowskim – 1190, a w tarnopolskim – 1346⁴⁶. Dane statystyczne za rok 1926/1927 w województwach południowych wykazały następującą liczbę szkół powszechnych: lwowskie – 2349; stanisławowskie – 1132 i tarnopolskie – 1302⁴⁷. W tych placówkach uczyło się – odpowiednio – 320 314; 146 762 i 155 742 (tarnopolskie)⁴⁸ dzieci. W kolejnych latach wszędzie, poza stanisławowskim, zwiększyła się liczba szkół powszechnych. W roku 1934/1935 w województwie lwowskim – przyrost do 2522, w stanisławowskim – spadek do 1113, a w tarnopolskim – przyrost do 1347⁴⁹. Równocześnie nastąpił znaczący przyrost liczby uczniów. W tym samym roku (1934/1935) w szkołach województwa lwowskiego uczyło się 420 554 dzieci, w stanisławowskim – 187 095, a w tarnopolskim – 200 613⁵⁰. W analizie danych statystycznych należy przywołać kolejne informacje, które obejmują odsetek uczniów objętych powszechnym nauczaniem. W roku 1934/1935 dla lwowskiego okręgu szkolnego w przypadku 9-latków wynosił on 95,3% i zmniejszał się w odniesieniu do kolejnych roczników. Dla 13-latków wynosił już 26,1%, a dla 14-latków – tylko 11,4%⁵¹. Z kolei dla województwa lwowskiego procent uczęszczających zmniejszał się już od uczniów 11-letnich (89,8%) aby w przypadku najstarszych (14-latków) osiągnąć 14,2%. Podobną tendencję spadkową można odnotować dla pozostałych dwóch województw. Dane statystyczne wskazują, że

45 „Wiadomości Statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego” 1927, t. 4, z. 2, s. 76.

46 *Szkolnictwo powszechne w roku szkolnym 1922–23*, „Kwartalnik Statystyczny” 1925, t. 2, Warszawa 1926, s. 149.

47 „Wiadomości Statystyczne...”, s. 398.

48 *Ibidem*.

49 *Kilka cyfr dotyczących Ziemi Wschodnich*, zestawiał dr L. Grodzicki, „Rocznik Ziemi Wschodnich” 1937, s. 13.

50 *Ibidem*, s.14.

51 M. Falski, *Kwestie podstawowe w organizacji szkolnictwa powszechnego*, cz. 1, *Powszechne nauczanie*, Warszawa 1936, s. 36.

były to najniższe w Polsce wielkości: stanisławowskie – 9% i tarnopolskie dla 14-latków⁵² – 7,9%. W lwowskim OS 100 495 14-latków nie było objętych powszechnym nauczaniem⁵³. Powstaje pytanie o przyczyny niewypełniania obowiązku szkolnego. Można wskazać na przeludnione – w dalszym ciągu – klasy i szkoły, które nie mogły przyjąć wszystkich chętnych, na znaczną odległość szkoły od domu rodzinnego, na zaangażowanie starszych dzieci przy pracach gospodarskich w domu rodzinnym, wreszcie – na bojkot polskiej szkoły przez mniejszość ukraińską.

Kwestia poprawy warunków lokalowych szkół i budowy nowych pomieszczeń stanowiła jeden z najważniejszych problemów władz oświatowych i samorządowych. Budownictwo szkolne miało doprowadzić do sytuacji, w której miejscowości dysponowałyby odpowiednimi warunkami do pracy dydaktyczno-wychowawczej we własnych budynkach. W roku 1925/1926 w województwach południowych było 11 553 własnych izb szkolnych i 3636 wynajętych. W roku 1936/1937 – odpowiednio – 14 953 i 3192⁵⁴. W świetle powyższych danych statystycznych można stwierdzić pozytywne zmiany w pozyskaniu nowych izb i w zmniejszeniu wynajmowanych, lecz ta sytuacja okazywała się daleka od pełnego rozwiązania problemów.

Na przełomie lat 20. i 30. XX w., w związku z ogólnooświatowym kryzysem gospodarczym, który dotknął poważnie również II RP, środki finansowe m.in. na wsparcie budownictwa szkolnego w kraju znacząco zmniejszyły się dla tego rodzaju inwestycji. Biedne ekonomicznie gminy Kresów południowo-wschodnich (podobnie jak i północno-wschodnich) nie mogły samodzielnie ponieść dużych wydatków na wznoszenie nowych obiektów czy remonty.

Sytuacja gospodarcza zmieniła się od połowy lat 30. i w związku z tym państwo mogło intensywniej włączyć się w budownictwo szkolne. Znaczący wkład finansowy na te cele oraz zakup pomocy naukowych oferowało też TPBPSP.

Trudno na podstawie dokumentów archiwalnych ocenić liczbę wybudowanych i wyremontowanych szkół do 1938 r. Te ustalenia wymagają jeszcze długiej i szczegółowej kwerendy. Natomiast źródła z końca lat 30. wskazują na ogromne zainteresowanie problemem i znaczącą aktywność władz szkolnych, samorządowych i społeczeństwa. Świadczą o tym liczne kwestionariusze w sprawie budowy publicznych szkół powszechnych. Można te formularze traktować jako rodzaj wniosku przygotowanego przez poszczególne inspektoraty szkolne. Kwestionariusze pochodzą z roku szkolnego 1938/1939⁵⁵ i zawierają m.in. następujące dane: nazwę miejscowości, w któ-

52 *Ibidem*.

53 *Ibidem*, s. 37.

54 *Mały Rocznik Statystyczny 1938*, Warszawa 1938, s. 316.

55 Z powiatów: stryżeńskiego i samborskiego było po 15 kwestionariuszy, ze skałackiego – 6, ze śniatyńskiego i stanisławowskiego – po 4. CDIAL, f. 179, op. 2a, nr 296, s. 1–80. Powiat rohatyński przedstawił

rej miała być usytuowana szkoła, krótką charakterystykę dotychczasowego budynku, wymiar powierzchni gruntu przeznaczonego pod budowę, liczbę izb szkolnych i mieszkań dla nauczycieli; wskazanie stanu budowy, ogólny koszt inwestycji, źródła finansowania. Budowa wszystkich szkół miała zakończyć się w 1939 r.

Jednak w wielu przypadkach nie były to wnioski nowe. Przykład szkoły w Ilińcach, opisany powyżej, ukazuje długoletnie starania gminy o nowy budynek. Te kwestie przedłużały się przede wszystkim ze względu na brak środków finansowych. Pomimo zdecydowanie lepszej sytuacji gospodarczej kraju pod koniec lat 30. trudno było zrealizować wszystkie wnioski.

Jak wynika z informacji zawartych w kwestionariuszach, również na podstawie dokumentacji odnoszącej się do poszczególnych projektów, przestrzeń szkolna była postrzegana przez pryzmat nowej szkoły o określonej kubaturze i usytuowanej na wskazanym gruncie. Rozwiązania dotyczące wewnętrznych planów zawarto w szczegółowych danych np. technicznych rozmieszczeniach sal i korytarzy. Wnioskodawcy musieli respektować w tym względzie wszelkie przepisy odpowiednich urzędów, które zawierały np. minimalną powierzchnię gruntu pod zabudowę szkoły o zaplanowanym stopniu organizacyjnym, techniczne parametry izb lekcyjnych, korytarzy, rozmiarów okien i drzwi, usytuowania ustępów czy studni. Wewnętrzna przestrzeń w znaczącym stopniu była więc narzucona odgórnie i uwzględniała przede wszystkim wskazania higieny szkolnej.

Dążenia licznych miejscowości do posiadania własnej szkoły wynikały z konieczności poprawy warunków nauki uczniów, co świadczy o skandalicznym stanie technicznym szkół powszechnych w latach II RP. Koncepcje budowlane zmierzały również do podniesienia stopnia organizacyjnego szkoły i do objęcia nauką jak największej liczby dzieci. W danej miejscowości szkoła stawała się też miejscem centralnym zorganizowanego życia kulturalno-oświatowego mieszkańców.

Bibliografia

- Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie f. 179, op. 2.
Do Wysokiej Rady Szkolnej we Lwowie, Kamienopol, 15 listopada 1929, nr 1352.
Inspektor Szkolny do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. Wydział I we Lwowie, 29 września 1937.
Inspektor Szkolny w Kołomyi do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. Wydział I, Kołomyja, 26 maja 1939, f. 179, op. 2a.

6 kwestionariuszy, rudzki – 7, rzeszowski – 4. *Ibidem*, s. 3–23. Z powiatu nadworniańskiego napłynęło 8 kwestionariuszy. *Ibidem*, nr 293, s. 4–11.

- Inspektor Szkolny w Kołomyi do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. Wydział Ogólny we Lwowie, Kołomyja, 2 maja 1939.
- Kierownik Zarządu do Wysokiego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, Halicz, 5 stycznia 1923, nr 604.
- Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego do Urzędu Wojewódzkiego w Stanisławowie, Lwów, 5 października 1937.
- Kwestionariusze w sprawie budowy publicznych szkół powszechnych nr 296, 293.
- Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, Warszawa, 28 sierpnia 1923.
- Odpis dla pana Wasyłyka Józefa w Bóbrce. Zwierzchność Gminy na ręce Wielmożnego Pana Naczelnika w Budkowie, Lwów, 5 listopada 1928.
- Rada Szkolna Powiatowa w Bóbrce do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, Bóbrka, 26 grudnia 1928, nr 315.
- Rada Szkolna Powiatowa w Drohobyczu do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, Michałowice, styczeń 1928, nr 2030.
- Rada Szkolna Powiatowa w Drohobyczu do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, Michałowice, 29 października 1928.
- Rada Szkolna Powiatowa w Drohobyczu do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. Zobowiązanie i potwierdzenie odbioru zasiłku ze Skarbu Państwa na budowę szkoły w Michałowicach, Drohobycz, 29 stycznia 1929.
- Rada Szkolna Powiatowa w Drohobyczu do Świątyni Kuratorium we Lwowie, b.d.
- Rada Szkolna Powiatowa we Lwowie do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego we Lwowie, 17 maja 1925.
- Rada Szkolna Powiatowa w Stanisławowie do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego we Lwowie, Stanisławów, 16 listopada 1925, Budowa szkoły bliźniaczej 7-klasowej w Haliczu.
- Urząd Wojewódzki Stanisławowski do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, Stanisławów, 26 września 1938.
- Urząd Wojewódzki Stanisławowski do Zarządu Gminnego w Ilińcach, pow. Śniatyń, Stanisławów, 13 września 1930, nr 1298.
- Wojewoda do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego we Lwowie, Lwów, 5 maja 1929.

OPRACOWANIA:

- Falski M., *Budynek szkolny*, „Głos Nauczycielski” 1922, nr 9.
- Falski M., *Budynek szkolny i rezolucja w sprawie zakładania i budowania szkół powszechnych*, [w:] *Fragmety prac z zakresu oświaty 1900–1944*, „Studia Pedagogiczne” 1974, t. 31.
- Falski M., *Kwestie podstawowe w organizacji szkolnictwa powszechnego*, cz. 1, *Powszechne nauczanie*, Warszawa 1936.
- Holewiński J., *Budynek szkolny*, Warszawa 1921.
- Kilka cyfr dotyczących Ziemi Wschodnich*, zestawiał dr L. Grodzicki, „Rocznik Ziemi Wschodnich” 1937.

- Mały Rocznik Statystyczny 1938*, Warszawa 1938.
- Menzel J., *Wygląd izb szkolnych*, „Szkoła” 1928, z. 9.
- Nalaskowski A., *Szkolne gry przestrzenne*, „Meritum” 2013, nr 1 (28).
- Przesmycka E., Miłkowska E., *Wzorcowe szkoły wiejskie jedno- i dwuklasowe z okresu międzywojennego w Polsce*, „Teki Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych” 2011.
- Roskal Z.E., *Koncepcje przestrzeni w nauce i filozofii przyrody*, „Roczniki Filozoficzne” 2008, t. 56, nr 1.
- Swarabowicz R., *Przestrzeń zewnętrzna jako tworzywo architektury*, Gdańsk – Puebla 2004, https://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/3637/PDF/Ryszard_Swarabowicz_wersja_pol.pdf [dostęp: 24.09.2021].
- Szkolnictwo powszechne w roku szkolnym 1922–23*, „Kwartalnik Statystyczny” 1925, t. 2, Warszawa 1926.
- Ustawa z dnia 17 lutego 1922 o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych (Dz.U. 1922 Nr 18, poz. 143).
- Ustawa z dnia 25 listopada 1925 o środkach zapewnienia równowagi budżetowej, (Dz.U. Nr 126, poz. 898).
- Walasek S., *Budownictwo szkół elementarnych (ludowych) w Galicji i Królestwie Polskim na łamach czasopism przełomu XIX i XX wieku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2015.
- „Wiadomości Statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego” 1927, t. 4, z. 2.
- Zagadnienie budowy szkół powszechnych*, „Oświata i Wychowanie” 1933, z. 6–7.
- Zniszczenia wojenne w budowlach na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej (stan zniszczeń w dniu 1 stycznia 1923 r.), <http://starenowemapy.pl/2017/06/03/zniszczenia-wojenne-w-budowlach-w-polsce-1923/> [dostęp: 24.09.2021].